

СПЕЦИФІКА РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ПРАВОСЛАВНИХ ГРОМАД ГАЛИЧИНИ ВІД ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ ДО ПЕРЕБУДОВИ

SPECIFICS OF RELIGIOUS LIFE OF ORTHODOX COMMUNITIES OF GALICIA FROM THE POST-WAR PERIOD TO PERESTROİKA

Актуальність представлено-го дослідження визначається тим, що поза увагою дослідників залишається діяльність православних громад у Галичині у період після Другої світової війни аж до Перебудови, стан і тенденції їх розвитку, специфіка боротьби й діалогу з радянською атеїстичною владою. Вивчення досвіду державно-церковних відносин у досліджуваній період дає змогу детально проаналізувати особливості радянської релігійної політики та визначити її помилки.

Кожному періоду церковної історії притаманна своя специфіка. Зокрема в період радянського тоталітаризму, коли атеїзм був домінуючою ідеологією, Церква зазнавала постійних утисків та переслідувань.

Метою статті є спроба проаналізувати та висвітлити особливості діяльності православних громад Галичини від післявоєнного періоду

У статті розглянуто специфіку діяльності православних громад у Галичині від післявоєнного періоду до Перебудови. Цей період характеризують постійні утиски та переслідування православних осередків з боку держави, що пов'язано з бажанням установити тотальний контроль над релігійними громадами. Особливу увагу приділено внутрішньому розвитку православних осередків Галичини, зокрема акцентовано на перспективах Православної Церкви в цьому краї до протистояння атеїстичному впливу та пропаганді. Також проаналізовано роль органів радянської влади, характер і зміст їхнього впливу на діяльність православних громад у Галичині. Зазначено, що релігійна політика радянської влади була спрямована спочатку на консолідацію суспільних

* Аспірант Київської православної богословської академії.

** Post-graduate Student of the Kyiv Orthodox Theological Academy.

до Перебудови в умовах радянської політичної упередженості.

Для її досягнення необхідно виконати такі **завдання**:

- з'ясувати передумови та підстави встановлення тотального контролю над діяльністю православних осередків Галичини з боку радянської влади;
- навести відомості про утиски й переслідування православного духовенства та вірян;
- висвітлити домінуючі тенденції розвитку православних громад Галичини в досліджуваній період;
- схарактеризувати форми та методи церковно-релігійної політики держави.

Виклад основного матеріалу.

Визначивши для себе пріоритети в державній політиці, а саме намагання досягнути перемоги над німецькими окупаційними військами, радянська влада визначилась і з релігійною політикою. Задля максимального консолідування суспільних мас проти спільного ворога влада йде на часткове співробітництво з релігійними організаціями, припиняються різкі суперечки та конфронтації. З середини 1943 р. у багатьох випадках влада намагалась використовувати саме Руську Православну Церкву (далі – РПЦ) для реалізації провладних цілей. Підтримка з боку релігійного середовища була вагомим фактором в державницькій політиці, з яким умовно була налагоджена співпраця.

У стратегії реалізації державної релігійної політики на території

мас задля протистояння зовнішнім ризикам, що існували в післявоєнний час. Описано, що ставлення радянської влади до православних релігійних організацій Галичини погіршилось через втрату інтересу до Греко-Католицької Церкви, яку, на її думку, було ліквідовано. Висвітлено подальший розвиток православних осередків під впливом тиску й контролю держави, який щоразу посилювався.

Детально розглянуто тенденцію до підвищення рівня релігійності в Галичині, збільшення чисельності православних громад, духовенства та церковного клиру, незважаючи повне ігнорування основоположного права людини на свободу віросповідання з боку радянської влади. Доведено, що саме Галичина була регіоном найбільшої концентрації православних осередків. Обґрунтовано, що саме православні громади в Галичині чинили найбільший опір радянському тиску, що пов'язано з високим рівнем релігійності краю та ментальністю галичан.

Ключові слова: релігія, Церква, Галичина, РПЦ, УГКЦ, православні громади, радянська влада, атеїстична політика.

The article deals with some specifics of the activities of Orthodox communities in Galicia from the Postwar Period to Perestroika. The study of this period highlights the existence, at this time, of constant

Радянського Союзу саме Галичина відзначалась проблемною специфікою релігійного життя для органів влади. Звісно, і тут влада намагалась всіляко сприяти розвитку релігійних осередків за умови підконтрольності РПЦ інших церковних структур.

З метою тотального контролю над релігійним середовищем радянська влада утворила спеціальні структурні підрозділи, а саме Раду у справах релігійних культів та Раду у справах РПЦ [Лисенко О. Є., 1998, с. 60]. Дуже часто представники цих структур не лише контролювали діяльність релігійних громад, а й постійно втручалися і диктували їм умови функціонування.

Цей етап нерозривно пов'язаний із новими можливостями, які відкривались перед владою саме в Галичині. Створення двох нових контролюючих структур полегшувало процес ліквідації Греко-Католицької Церкви (далі – ГКЦ). Існування ГКЦ, яка не бажала прямо підпорядковуватись іншому центру впливу, вже тривалий час викликало занепокоєння Кремля. До того ж багато греко-католицьких священників співпрацювали з осередками українського націоналізму, що було ще однією причиною для занепокоєння.

Детальний план ліквідації ГКЦ та з'єднання її із РПЦ був напрацьований владою вже наприкінці 1944 р., проте безуспішні кроки до припинення діяльності осередків греко-католицизму намагались реалізувати ще до початку Другої

harassment and persecution of Orthodox communities by the state, sometimes easing the pressure, related with the subjective desire of the authorities to establish total control over religious communities.

The main attention is paid to the internal development of Orthodox centers in Galicia, in particular, to the perspective of local Orthodox Church to resist atheistic influence. The role of Soviet authorities, their character and influence on the activities of Orthodox communities in Galicia are also analyzed. The religious policy of the Soviet government was primarily aimed at consolidating the social masses in order to counter external risks, which in the postwar period were of particular concern to the authorities. It is described that the attitude of the Soviet government towards the Orthodox religious organizations of Galicia changed for the worse due to the loss of interest in the Greek Catholic Church, which according to the authorities was liquidated. Also, the further development of the activity of Orthodox centers under the influence of increasing pressure and control of the state is highlighted.

The tendency to expand religiosity in Galicia, to increase the number of Orthodox communities, to increase the number of clergy and church clergy, despite the complete disregard of the fundamental human rights to religious freedom by the Soviet authorities is considered in details. The article proves that Galicia was the region with the highest concentration of Orthodox centers. It is substantiated that

світової війни. У цей період відбуваються певні структурні зміни в адміністративно-територіальному устрої РПЦ. Зокрема, ще в 1941 р. створено Львівсько-Тернопільську єпархію, яка сформувала простір для влиття греко-католицького середовища [Лагодич М., о., 2014, с. 80].

the Orthodox communities in Galicia were the most resistant to Soviet pressure due to the high level of religiosity in the region.

Key words: religion, Church, Galicia, ROC, UGCC, Orthodox communities, Soviet authorities, atheistic policy.

Звісно ж, ліквідація ГКЦ відбувалась не без примусу. Ключовими аспектами плану ліквідації були масові арешти й репресії проти духовенства, насамперед ієрархії, та провідних діячів ГКЦ, створення й функціонування т. зв. ініціативних груп, які через підрив основних засад управлінської діяльності ГКЦ перебравали на себе управління цією структурою [Стоцький Я., 2008, с. 87]. На чолі такої ініціативної групи стояв отець Гавриїл Костельник, який мав певний авторитет у греко-католицькому середовищі.

Наступним етапом у реалізації планів влади було проведення церковного собору, де б відбулось офіційне возз'єднання двох церковних структур. Ще до собору організовувалось багато заходів і зустрічей, на яких від вірян вимагали відмовитися від приналежності до ГКЦ. Шляхом пропаганди, тиску й репресій удавалось локалізувати найконфліктніші осередки. Важливу роль для влади відігравали громади РПЦ у Галичині, чисельність яких зростала швидкими темпами.

На початку 1946 р. починається посилений тиск на греко-католиків щодо переходу в лоно РПЦ, посилений першими офіційними переходами. З метою врегулювання релігійної та політичної напруги з числа осіб, які здійснили перехід, рукопокладено двох нових єпископів.

Православні структури на Галичині, у тому числі новостворені єпархії, активно реалізовували свою діяльність. Органи влади намагались всіляко підтримати діяльність важливих для них єпархій, зокрема Львівсько-Тернопільської, Станіславсько-Коломийської та Самбірсько-Дрогобицької. Проте радянська влада надмірно втручалась у роботу єпархіальних управлінь, намагалась диктувати умови функціонування та контролювала кожне рішення. На особливому контролі влади перебували питання переходу з ГКЦ. Офіційно ця проблема вважалась вирішеною після Львівського собору, який відбувся у церкві Святого Юра в березні 1946 р., що проголосив приєднання ГКЦ до РПЦ [Львівський Церковний Собор, 1984, с. 52]. Проте процес

інтеграції греко-католицьких громад у структуру РПЦ тривав ще довго, і бажаного результату так і не було досягнуто.

Радянська влада раптово змінює своє ставлення до структур РПЦ та втрачає інтерес до лобювання їхньої діяльності. Зміна зацікавлень на пряму пов'язана з небажанням продовжувати боротьбу з греко-католиками, які, на думку влади, ліквідовані та офіційно не існують.

Релігійна політика тиску органів влади на православні структури в Галичині реалізовувалась через всі можливі сфери впливу держави. Це був насамперед фінансово-економічний тиск на Православну Церкву в Галичині, що передбачав урізання можливих джерел доходу для духовенства й громад.

На початку 1950-х років ситуація Православної Церкви у фінансово-економічному плані погіршується, посилюється тиск на громади РПЦ.

Відновлення офіційної атеїстичної спрямованості державної релігійної політики відбулось після смерті Сталіна. Керівництво Радянського Союзу обирає курс на посилення анти-релігійної політики та атеїстичної пропаганди. Цей процес на початку лише частково торкнувся Галичини, що пов'язано з побоюванням влади отримати негативні наслідки. У порівнянні з іншими регіонами СРСР, заходи радянської влади в Галичині відзначались певною поміркованістю у зв'язку зі специфікою релігійного середовища цього краю, що мав доволі високий рівень релігійності. Влада також враховувала існування мережі Греко-Католицької Церкви, яка діяла в підпіллі [Пащенко В., 2005, с. 199].

Атеїстична пропаганда особливо активізувалась наприкінці 1950-х років, що тепер позначилось і на діяльності православних релігійних громад Галичини. Ставлення до РПЦ з боку влади змінилось кардинально – від сприяння до тиску задля скорочення чисельності православних громад у Галицькому краю. Період від 1950-х до початку 1960-х років не відзначався надто великою кількістю закритих або знятих з реєстрації парафій. Проте все змінилось у першій половині 1960-х років, відбулось масове скорочення кількості православних громад та православного духовенства. Кульмінацією державного впливу став 1962 р., після якого настала певна стабілізація релігійної ситуації в Галичині, тобто мережа православних парафій не зазнавала кількісних змін аж до середини 1980-х років.

Окремою легкою формою атеїстичного впливу було впровадження та поширення в Галичині нової обрядовості, яка була

напряму пов'язана з національною ідентичністю. Реалізація цього плану мала досить великий успіх на цих теренах, що пов'язано з ментальністю галичан.

Разом із обмеженнями релігійних організацій, їх обрядової та богослужбової діяльності влада прийняла низку рішень щодо оподаткування Церкви. Податок у державну казну вираховували на підставі врахування всіх доходів релігійної громади – від парафіяльних внесків до єпархіальної допомоги. Під оподаткування підпадали також хористи, дяки та викладачі духовних навчальних закладів.

Важливо згадати про ще один важіль впливу на доходи парафії – штрафи. Особливо високими штрафи були у випадках залучення дітей до церковного життя та здійснення священниками треб або богослужінь у приватних будинках. Крім податкового гніту, влада також чинила перешкоди для задоволення духовенством базових потреб: збудувати житло, відремонтувати храм чи будинок тощо [Шліхта Н., 1998, с. 156].

Майже єдиним полегшенням для духовенства було звільнення від оподаткування допомоги на лікування, яку один раз на рік Церква видавала священникові. Загальна сума допомоги не повинна була перевищувати місячної ставки заробітної плати [Поспеловський Д. В., 1995, с. 294].

Антирелігійна державна політика у Радянському Союзі на цьому етапі напряму була пов'язана з постаттю Микити Хрущова, заміна якого на посаді першого секретаря ЦК КПРС була дуже бажаною для мільйонів вірян, зокрема Галичини. Представники Церкви сподівалися на зміну напрямку державної релігійної політики.

Варто констатувати певні зміни в релігійному житті з настанням «брежнєвського двадцятиліття». Органи влади все більше усвідомлювали неможливість подальшого посилення тиску на діяльність релігійних громад. Релігійна політика держави поступово почала проводитись без застосування методів відвертої атеїстичної пропаганди, притаманної попереднім періодам. Керівництво Радянського Союзу навіть розглядало питання про можливість реєстрації релігійних громад, які функціонували, але не були офіційно зареєстровані.

Проте загальний вектор релігійної політики з приходом Леоніда Брежнєва не змінився. Попри відмову від бруталних методів ліквідації церковних структур, влада акцентувала увагу на встановленні контролю над діяльністю православних осередків в Галичині. Окремим блоком завдань для партійних структур

було викорінення підпільних організацій, які чинили опір, та напрацювання освітньо-наукової програми атеїстичного виховання молодого покоління.

Державна політика стосовно церковних структур завжди перебувала між двома важливими полюсами, які формували прийняття рішень та їх подальшу реалізацію. З одного боку, панувала ідеологія атеїзму, принципи безкомпромісної боротьби з будь-якими проявами релігії, з іншого – для органів влади церковне середовище було надзвичайно важливим, оскільки релігія завжди виступала вагомим фактором соціальної мобілізації. Останній чинник сприяв зміцненню патріотизму навіть на загальнонаціональному рівні, його важливість ще більше відчувалась у післявоєнний час. Цей фактор також стримував прояви тиску та жорсткого нав'язування з боку радянської влади на православні громади не лише в Галичині. Тому влада не мала наміру викорінювати церковне життя, діяльність Церкви мала продовжуватися, але в повній підконтрольності органам влади.

Станом на 1967 р. в Україні було офіційно зареєстровано 4535 православних парафій, із яких 1575 – здійснювали свою діяльність у Галичині [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 3, спр. 10, арк. 61]. Варто зазначити, що чисельність парафій у Галичині до хрущовської антирелігійної кампанії була на третину вищою. Мабуть, тому і більшість громад, які звертались до влади з проханням надати дозвіл відновити церковне життя, були також з Галичини.

Незважаючи на тиск з боку влади, наприкінці 1960-х років люди все більше почали відчувати потребу в церковному житті, сприймати церковну інституцію як систему необхідних людині цінностей. Навіть представники атеїстичної пропаганди визнавали неефективність своєї діяльності, особливо в Галицькому краю. Попри постійні намагання влади зменшити кількість віруючих, показник релігійності показував тенденцію до зростання.

Отже, незважаючи на державний тиск, церковне життя православних громад продовжувалось і набирало обертів. У Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях перед похованням відспівували майже 70% померлих, що вважається найвищим показником у всьому Радянському Союзі. У цих же областях майже третину новонароджених немовлят охрещували, що також є найвищим показником серед інших регіонів Союзу [Религии и церкви в СССР, 1993, с. 109].

Крім того, посилювалося невдоволення людей, які були обурені тим, що більше половини культових споруд у Галичині залишаються порожніми. Повне ігнорування основоположних прав громадян на свободу віросповідання з боку радянської влади спричинило хвилю самозахопленнь храмів, де з ініціативи віруючих духовенство почало здійснювати богослужіння. Таку тенденцію Рада у справах релігій пояснювала вищому керівництву як вияв діяльності підпільних греко-католицьких осередків та націоналістичних угруповань.

Наприкінці 1970-х років органи влади намагаються упорядкувати використання незадіяних культових споруд, яких у Галичині налічувалось понад 1000. Починаючи з 1980-х років 64,3% культових споруд Галичини переобладнано під культурні та господарські об'єкти, а 35,7% влада розібрала [Войналович В., 2017, с. 79].

Із початку 1980-х років в Україні різко почала зростати кількість православного духовенства, що дуже непокоїло партійну верхівку. Тільки за два роки, починаючи з 1984 р., в Галичині було рукопокладено майже 100 нових священників. Від загальної кількості всіх вступників у духовні заклади 68% абітурієнтів походили саме з Галичини. Священнослужителі з Галичини становили значну частку церковної ієрархії в більшості регіонів України та Радянського Союзу [Войналович В., 2017, с. 80].

Висновки. На кожному етапі досліджуваного періоду державна політика щодо церковних структур завжди перебувала між двома критичними точками, що завжди враховувались при прийнятті рішень та їх реалізації. По-перше, ідеологія атеїзму була однією з ключових у політиці держави, панував принцип безкомпромісної боротьби з будь-якими проявами релігії. По-друге, для органів влади церковне середовище було надзвичайно важливим, оскільки релігія завжди була вагомим фактором соціальної мобілізації населення.

Проведене дослідження дозволяє осмислити специфіку діяльності православних громад Галичини від післявоєнного періоду до Перебудови. Православні осередки на досліджуваній території перебували під тотальним контролем органів влади, зазнавали утисків та гонінь. Кожна нова особа на посаді першого секретаря ЦК КПРС мала своє бачення релігійного питання, проте загальний вектор широкомасштабного контролю над кожною ланкою церковного життя не змінився.

Варто відзначити, що тривалі переслідування та утиски не змогли знищити прагнень галичан молитися Богові. Наведені

вище факти яскраво свідчить, що саме Галичина була регіоном найбільшої концентрації православних осередків. Саме Галичина чинила найбільший опір антицерковній радянській політиці, оскільки віруючі тут зберігали свою релігійну та національну ідентичність.

1. Войналович В. «Галицький проект» релігійного відродження в Україні 1970–1980 років // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2017. Вип. 1. С. 72–103.
2. Лагодич М., о. Специфіка функціонування структур Української Греко-Католицької та Руської Православної Церков у Східній Галичині в умовах радянської моделі державно-церковних відносин (1945–1965 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Чернівці 2014. 219 с. (Рукопис).
3. Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні в 1943–1946 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 404 с.
4. Львівський Церковний Собор. Документи й матеріали. 1946–1981. Київ: Видання Патріаршого Екзарха всієї України, Митрополита Київського і Галицького, 1984. 216 с.
5. Пащенко В. Православна церква в тоталітарній державі. Полтава: АСМІ, 2005. 631 с.
6. Поспеловский Д. В. Русская Православная Церковь в XX веке. Москва: Республика, 1995. 511 с.
7. Религии и церкви в СССР. Статистический отчет Совета по делам религий при Совете Министров СССР за 1984 год // Исторический архив. 1993. №2. С. 90–126.
8. Стоцький Я. Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 років. Київ: ФАДА, ЛТД, 2008. 510 с.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління України (ЦДАВО України). Ф. 4648 (Уповноважений РСРПЦ та уповноважений РСРК при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР, оп. 3, спр. 10 (Статистичні відомості про православні церкви, молитовні будинки та духовенство), 61 арк.
10. Шліхта Н. Економічна політика радянської влади щодо Церкви в Україні у післявоєнний період // Всеукраїнська міжнародна християнська асамблея «Заповідь новою даю Вам: любіть один одного» (Іоанна 13, 34). Науково-практична конференція, Київ, 17–18 лютого 1998 р. Доповіді, повідомлення. / Упорядники В. Д. Буркевич, А. В. Губар, А. В. Денисенко. Київ: Українська Православна Церква, 1998. С. 156–158.

1. Voinalovych V. «Halytskyi proekt» relihiinoho vidrodzhennia v Ukraini 1970–1980 rokiv // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv, 2017. Vyp. 1. S. 72–103.
2. Lahodych M., o. Spetsyfika funktsionuvannia struktur Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi ta Ruskoi Pravoslavnoi Tserkov u Skhidnii Halychyni v umovakh radianskoi modeli derzhavno-tserkovnykh vidnosyn (1945–1965 rr.). Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Chernivtsi 2014. 219 s. (Rukopys).
3. Lysenko O. Ye. Tserkovne zhyttia v Ukraini v 1943–1946 rr. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1998. 404 s.

4. Lvivskiy Tserkovnyi Sobor. Dokumenty y materialy. 1946–1981. Kyiv: Vydannia Patriarshoho Ekzarkha vsiiei Ukrainy, Mytropolita Kyivskoho i Halytsskoho, 1984. 216 s.
5. Pashchenko V. Pravoslavna tserkva v totalitarnii derzhavi. Poltava: ASMI, 2005. – 631 s.
6. Pospelovskiy D. V. Russkaia Pravoslavnaia Tserkov v XX veke. M.: Respublyka, 1995. 511 s.
7. Relyhyy y tserkvy v SSSR. Statystycheskyi otchet Soveta po delam relyhyi pry Sovete Mynystrov SSSR za 1984 hod // Ystorycheskyi arkhyv. 1993. №2. S. 90–126.
8. Stotskyi Ya. Derzhava i religii v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy: konfesiini transformatsii v konteksti derzhavnoi polityky 1944–1964 rokiv. – Kyiv: FADA, LTD, 2008. 510 s.
9. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta derzhavnogo upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). – F. 4648 (Upovnovazhenyi RSRPTs ta upovnovazhenyi RSRK pry Radi Ministriv SRSR po Ukrainskii RSR, op. 3, spr. 10 (Statystychni vidomosti pro pravoslavni tserkvy, molytovni budynky ta dukhovenstvo), 61 ark.
10. Shlikhta N. Ekonomichna polityka radianskoi vlady shchodo Tserkvy v Ukraini u pislavoiennyi period / N. Shlikhta // Vseukrainska mizhnarodna khrystyianska asambleia «Zapovid novoiu daiu Vam: liubit odyh odnoho» (Ioanna 13, 34). Naukovo-praktychna konferentsiia, Kyiv, 17–18 liutoho 1998 r. Dopovidi, povidomlennia. / Uporiadnyky V. D. Burkevych, A. V. Hubar, A. V. Denysenko. Kyiv: Ukrainska Pravoslavna Tserkva, 1998. S. 156–158.